

ПИСМОТО НА ЧИПРОВЧАНИ ОТ 1658 Г. ДО ПАПАТА: АНАЛИЗ И ФАКСИМИЛЕ

Лилия Илиева
Югозападен университет „Неофит Рилски“
Маргарет Димитрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THE LETTER OF 1658 BY CHIPROVTSI CITIZENS TO THE POPE: AN ANALYSIS AND FACSIMILE EDITION

Lilia Ilieva
Neofit Rilski Southwestern University
Margaret Dimitrova
St. Kliment Ohridski University of Sofia

This paper analyses – on the basis of the surviving documents – the context in which in September of 1658, citizens of Chiprovtsi sent a letter to the pope asking him to secure the salary for the teacher in their catholic school Ivan Lilov/Lilich. A facsimile edition of the document written in Venetian Cyrillic in Illyrian is provided, accompanied by a translation into present-day standard Bulgarian.

Key words: Bulgarian catholics, seventeenth century, school, bosanchica, Illyrian language

Писмото на чипровчани от 6 септември 1658 г. е част от кореспонденция между българите от Чипровци и Светия престол по въпросите на чипровското училище. То засяга конкретно дейността на чипровския учител Иван Лилов (Лилич). В българската наука той е известен със стандартизираното име *Лилов*; по италиански маниер е записван в документите от XVII в. като Лилло (Signior D. Giovanni

Lillo), а самият той се е подписвал на латински като Ioannes Lillich¹. Това е най-добре известният учител в чипровското училище, а за да се осмисли текстът на писмото, което е обект на интерес в доклада, следва да се даде известен по-общ контекст, свързан с образователното дело на българските католици през XVII в., както и с личността на самия учител.

1. Училището² (1623 – 1688)

За нуждата от училище в България, подпомагано от Светия престол, за първи път се говори в една релация (на италиански) от 1623 г. на папския визитатор Петър Мазареки, реферирана от папския секретар Франческо Инголи и представена в публикация на Крунослав Драганович през 1938 г.³:

Schuole per bisogno della Bulgaria et Seruia; non ui sarebbe miglior luoco, che Chiprouaz di n° 30: quindeci che siano Bulgari et altri quindeci di Seruia, et di quelli contorni di Preseren.

(Драганович 1938: 13)

Сведенията от тази релация са подробно предадени от Иван Дуйчев (Дуйчев 1939), откъдето се вижда, че през 1623 г. Мазареки изтъква нуждата от училища за България и Сърбия и сочи Чипровци като най-подходящо място за откриването на училище, в което да се обучават 30 ученици – 15 от България и 15 от Сърбия и околностите на Призрен. Следователно идеята е била чипровското училище да служи като своеобразен образователен център за източната и централната част на Балканите; не е случайност, че десетилетия по-късно в Чипровци първоначално се е обучавал и видният албански хуманист и първи албански автор на текст в проза Петър Богдани (родственик на Мазареки по майка). В доклада на Мазареки се сочи също, че местното население не е в състояние да издържа училището, поради което той препоръчва да се

¹ Така се е подписал в свое писмо до Конгрегацията, написано на латински, издадено от Ферменджин 1887: 38, но вероятно поради печатна грешка там стои Ioannes Lillich.

² За чипровското училище вж. Милев 1914: 161 – 163, Дуйчев 1939: 66 – 78, Динеков 1977: 10 – 11, Григоров 1988, Гюрова 2003, Списаревска 2004: 261 – 263, Николов 1995: 8 – 11.

³ Извадки от оригиналния текст на релацията, която е от 1623 г., са публикувани от Марко Ячов, но без частите, които засягат българските земи (срв. Ячов 1986: 12 – 18).

отпуска помощ, която да е в размер на 30 скуди⁴ годишно и да е за един учител (вж. Драганович 1938: 13, Дуйчев 1939: 160).

В новооткрития исторически трактат на Петър Богдан „За древността на бащината земя“ се съобщават нови факти за просветното дело в Чипровци. Те ще бъдат разгледани по-нататък, но отсега трябва да се каже, че обучение на деца, които не са готвени за монаси, е съществувало в манастира и преди откриването на специално училище. Те са били учени на четмо и писмо от един монах. Петър Богдан също слага акцент върху желанието на местното население за по-добро образование на децата им, т.е. обяснява създаването на училището като резултат от вътрешен импулс, а не – от намеса на Конгрегацията за разпространение на вярата.

В свое писмо от 12 април 1625 г. софийският католически епископ Илия Маринов сочи, че щом е пристигнал в България, той е открил училище. Намерил е за него двама „най-добри учители“, възпитаници на Клементинския колеж, които са „най-добри хуманисти“. Той моли да се издаде декрет за тези двама учители, тъй като господин дон Лука не се е върнал (в Чипровци), както е обещал (Ферменджин 1887: 26 – 27). Следователно първият одобрен учител в училището е бил споменатият дон Лука. В друг документ, за който става дума по-долу, е уточнено, че той е от град Соли (дн. Тузла), т.е. той е от босненските францисканци. Кой са възпитаниците на Клементинския колеж обаче, не е известно. А Лука Солинат не е стигнал до Чипровци въпреки одобрението на Конгрегацията.

Йован Радонич е използвал документ на Конгрегацията от 9 август 1624 г., в който се казва, че епископ Илия Маринов е съгласен да издържа 15 – 20 ученици, от които най-добрите може да се изпратят в Илирийския колеж, само моли Конгрегацията да отпусне заплата за учителя Лука Солинат (Радонич 1949: 139). Конгрегацията се отнася благосклонно към намеренията на новия епископ, обаче съобщава, че ще даде заплатата, след като училището се организира. Отпуснала е обаче на Лука Солинат 30 скуди за пътни разходи (Радонич 1949: 139 – 140, който се позовава на Acta Congr. S. C. vol. I. Ad Congr. diei Augusti 1624 Nro 17). След което Радонич заявява, че с делата на училището се е заел Петър Богдан, който бил довел за учител „дубровчанина“ дон Иван Лилов! (Радонич 1949: 140). Тъй като и самият Петър Богдан е определян от Радонич като „дубровчанин“ (Радонич 1949: 134), а това негово твърдение е необосновано и в противоречие с основни факти,

⁴ Скудо (ит. scudo) е парична единица, монета, използвана през Средновековието и след това до XIX в. в Италия; от XVI в. е сребърна монета.

следователно със съмнение трябва да се отнесем и към определянето на Иван Лилов като дубровчанин.

На личността на Иван Лилов се е спирал Петар Колендич, който сочи, че Петър Богдан е довел в Чипровци за учител Иван Лилов, възпитаник на Илирийския колеж (Колендич 1927: 71).

На проблемите на чипровското училище е посветено писмо на Петър Богдан до папския секретар Франческо Инголи от 23 август 1635 г. (Ферменджин 1887: 36 – 37). От текста се разбира, че Лилов често е прекъсвал работата си, вероятно – поради липса на заплащане. Възнамерявал да отиде в Унгария, но Петър Богдан го е възпрял. На 22 май е възобновил работата си. Петър Богдан предлага на папската курия да намали броя на учениците в Лорето, като със спестените пари да плаща заплата на учителя, а квартира и храна за Лилов Петър Богдан ще осигурява в манастира. В това писмо Петър Богдан отправя искане за книги: граматиката на Алварес⁵, до 20 бройки, а също така и за речници⁶; моли и да се изпрати преподавател, който да обучава братята на логика, философия и теология.

На 29 август 1635 г. и самият Иван Лилов пише до Конгрегацията (Ферменджин 1887: 37 – 38). Той се основава на декрета на Конгрегацията за основаване на училището, разказва, че работата в училището върви и има 60 ученици, а той самият се надява на заслужено

⁵ Става дума за граматиката на португалеца Manuel Alvares (Emmanuel Alvarus, 1526 – 1583) „De Institutione Grammatica Libri Tres“, публикувана за първи път в Лисало през 1572 г. и впоследствие претърпяла многобройни издания и адаптации. Илирийска адаптация на тази граматика е издал Якоб Микаля („De institutione grammatica pro Illyricis accommodata“, Рим, 1637), като я е изготвил по времето, когато е бил учител в Дубровник, 1630 – 1633: преподавал е граматика в Йезуитския колеж. Петър Богдан очевидно е бил информиран за наличието на адаптация, но писмото му предхожда с две години отпечатването на граматиката на Микаля. Друга ранна адаптация на илирийски, известна засега, е със заглавие „O osnovama gramatike Emanuela Alvaresa člana Družbe Isusove (Emmanuelis Alvari e Societate Jesu de Institutione Grammatica...)“ и е публикувана анонимно през 1699 г. в Търнава (Кресник, Хорват 2020).

⁶ В този смисъл трябва да се разбира упоменаването на Callepinus. Амброджо Калепинус е съставител на много известен речник (Ambrosii Calepini dictionarium undecim linguarum: respondent autem latinis vocabulis hebraica, græca, gallica, italica, germanica, belgica, hispanica, polonica, ungarica, angelica), отпечатан за първи път в 1502 г. и претърпял множество издания, поради което и името на съставителя се е използвало за означението на всякакви речници.

заплащане. Моли за учебници, речник и „decem doctrinae, tunc in characterre latino, tum in illyrico novo“.⁷

За състоянието на училището обширно информира фра Лука Роза от Рагуза (дн. Дубровник), за чието посещение в Чипровци споменава Петър Богдан в посоченото по-горе писмо от 23. август 1635 г. От Чипровци дубровчанинът е бил изпратен в Рим. За неговото съобщение обширно информира папският секретар монсеньор Инголи и сведенията, които той съобщава, са предадени от Й. Радонич (1949: 141) въз основа на архивен документ (Lett. ant. Vol. 395). За Лилов се иска заплатата, която му е обещана с декрета от 9 август 1624 година. От училището молят за граматики, речници и писмата на Цицерон, от всичко по 25 – 30 бройки. Молят Конгрегацията да възложи на някого да състави речник. Кустодът и другите францисканци молят също да им се изпрати някой брат, по възможност да е дубровчанин („който разбира илирийски език“), с цел той да преподава изкуство, философия и поне морална теология на братята и на други, способни да разберат тези дисциплини, тъй като Италия е далече и пътят дотам е труден. На този брат следва да се даде заплата и той да бъде снабден с книги. Секретарят предлага да се възложи на фра Рафаел Левакович или другиму да състави речник, „un vocabolario illirico et illyrico latino“, тъй като такъв няма отпечатан (Радонич 1949: 141).

Интересно е, че идеята за съставянето на речник идва във връзка с нуждите на чипровското училище! Речник е съставен от споменатия вече Якоб Микаля, автор и на илирийската адаптация на латинската граматика на Алварес. Но и той излиза по-късно, освен това е илирийско-латински с обяснения и на италиански. Заглавието му е *Blago jezika slovinskoga illi slovník u komu izgovaraju se rjeci slovinske Latinski i Diacki* и е печатан от 1649 до 1651 г. отначало в Лорето, а впоследствие изданието е завършено в Анкона.

Франческо Инголи предлага на Лука да се дадат 100 бройки от книгата „За Светия кръст“, за да могат малките да се научат да четат. На 10 декември 1635 г. Конгрегацията взема решение да се изпратят в

⁷ Изказано е предположение, че учителят е молел за катехизис както с латински букви, така и с илирийски, от типа на „Наук карстиански“ [Християнското учение/Християнската доктрина], книга, издадена с кирилски букви от фра Матия Дивкович (1563 – 1631) през 1616 и 1630 г. във Венеция, а с латински букви *Nauk Karstyanski kratak* – от Бартол Кашич (1575 – 1650) през 1633 г. в Рим и (Колендич 1927: 71), Радонич (1949: 140). Всъщност „Наук карстиански за народ словински“ излиза още през 1611 г., а *Nauk Karstyanski kratak* – през 1617 г.

Чипровци исканите книги, а за изпращането на учен монах да се проведат разговори (Радонич 1949: 141).

Мисията на брат Лука Роза е свързана и със съдбата на първата печатна книга на Петър Богдан. Това е „*Meditationes S. Bonaventurae, to yest Bogoglivbna razmiscglianya od otaystva odkupglienya covičanskoga S. Bonaventurae cardinala prenesena u yezik Slovinski. Trudom P. O. F. Petra Bogdana Baksichia Custoda Bulgariae Reda Male Bratje S O Franceska Obsluxevayuchiji*“. Тя има и приложение – поемата „Од двоструке смарти“. Ръкописът е занесен в Рим от Лука Роза, посетил Чипровци през август 1635 г., и Конгрегацията за разпространение на вярата го одобрява за печат на заседание от 10 декември 1635 г. (Радонич 1949: 142, който се позовава на Lett. ant. 395, f.13) и през 1638 г. книгата излиза от печат⁸.

Въпреки че Конгрегацията, изглежда, се е отзовала на исканията от Чипровци, свързани с училището, учителят Лилов напуска за известно време града. Изворите сочат като причина за това някакъв конфликт между него и Петър Богдан (Милев 1914: 83). Въз основа на документ, използван от Й. Радонич, научаваме, че през 1639 г. съветът на диоцеза е предложил на Барския архиепископ Иван Лилов за генерален викарий и той го е приел. В свой доклад за визитата си в Сърбия от 1639 г. Барският архиепископ Георги Бианки пише за Лилов, че той е „личност с благородство и интелигентност, които нямат равни в Сърбия“ (според Arch. S. Congr. Visite Vol. 18, f. 234, Радонич 1949: 143).

След напускането на Иван Лилов Петър Богдан – „по това време Галиполски епископ и коадюктор на Софийския епископ Илия Маринов, ангажира за учител Иван Прино (Pryno)“, както пише Радонич (1949: 143) въз основа на документ с информация от папския секретар Инголи (Lett. Ant. Vol. 397, f. 230). И по-нататъшните данни, издирени от Радонич, са въз основа на същия извор (Lett. Ant. Vol. 397 (Memoriale del 1637), f. 230). От този документ се вижда, че Конгрегацията отказва да плаща на новия учител Иван Прино заплатата от 30 скуди годишно, давани преди това на Иван Лилов, тъй като тя не е изпращала Иван Прино за учител в Чипровци и затова според нея следва да му плаща кустодът. Но тъй като Иван Лилов се е върнал от Ново Бърдо, където е бил парох, с пари, предоставени от граф Алтхан,

⁸ Всъщност установено е днес, че автор на това съчинение не е Бонавентура (както се е смятало през XVII в.), а Джовани де Каули, работил през втората половина на XIV в.; за запазените копия до днес вж. Илиева (2020: 16 – 18). Ново издание на поемата с превод на съвременен български книжовен език от Л. Илиева вж. в Петър Богдан 2020в.

от тези средства би могло да се дават 15 скуди. Важна информация е, че Конгрегацията е решила да изпрати в Чипровци искания от Петър Богдан преди това преподавател по философия и теология. Това е Бонавентура да Муро. За учения монах Бонавентура да Муро може да се предположи, че е бил италианец – Муро е малко селище, разположено южно от Неапол.

Личността на граф фон Алтан (или Алтхан) у нас е слабо известна, макар че той нееднократно се споменава в различни документи, свързани с чипровското училище, като негов благодетел. Михаел фон Алтхан (Michael Adolf Graf von Althann, 1574 – 1638), е виден деец на Контрареформацията, участник в боеве срещу турците в Унгария и основател на рицарския орден „*Christianae Militae*“. Дарението, което е направил в полза на чипровското училище, всякак е във връзка с неговата борба срещу турците и враговете на християнството и както се сочи по-нататък, е било замислено от него предварително. В случая е важно, че дарението е донесено в Чипровци от Иван Лилов. Сведение за това дарение дава един нотариален документ, публикуван още от Ферменджин (Ферменджин 1887: 150 – 151). Документът е изготвен в Чипровци на 20 февруари 1646 г. От него се вижда, че граф фон Алтхан е предоставил на домина Иван Лилов (Dominus Ioannes Lilus, Vulgarus), възпитаник на светия апостолически престол, 160 империрални монети, по молба на Иван Лилов и заради Божията любов. Парите са предоставени за училището в град Чипровци, към манастира на францисканците, „в царство България“. С парите е купена една воденица, която ще дава приход, който не превишава 15 империрала, и с него ще се заплаща на учителя в граматическото училище.

През 1644 г. Лилов е викарий на архиепископ Бандулович в Молдова (Милев 1914: 161). В Чипровци го замества Петър Бошкович. Деодат отново го кани в Чипровци. Й. Радонич се позовава на писмо на Лилов от Чипровци до Инголи от 24 юни 1646 г., в което той казва, че Деодат го е изпратил в Полша и че двама добри ученици от чипровското училище са изпратени да продължат образованието си в Полша, а неколцина са в Италия. Отново моли да му се изпратят трийсетте скуди, тъй като няма други доходи (Радонич 1949: 144, позовава се на Lett. Ant. Vol. 63, f. 55).

На 20 октомври 1646 г. Франциск Соимирович (който по това време е кустос и генерален викарий на Софийския архиепископ) пише писмо, от което се вижда, че има проблеми със заплащането на учителя в чипровското училище (Ферменджин 1887: 154). Вижда се, че Конгрегацията е намалила плащането на учителя от 30 на 15 скуди.

Той е получавал храна, къща и дребна сума от манастира, но манастирът вече не е можел да плаща.

На 10 септември 1549 г. Иван Лилов отправя писмо до Конгрегацията, в което излага своите нужди. Той дава информация, че учебната година е завършила на 1 септември. Моли да му се изплати годишната заплата за изминалата учебна година, приключила на 1 септември, а също и за следващата година, т.е. да получи едновременно заплатата си за две години. Моли също и за еднократна помощ за училището от 200 скуди (Ферменджин 1887: 196). Интересен факт, който научаваме, е, че учебната година е завършвала на 1 септември.

Проблемите за заплащането на учителя Иван Лилов са неколккратно засягани в писма по различни поводи, тъй като доходите от воденицата не са стигали, не се е управлявала добре (Радонич 1949: 145 – 146).

На 27 август 1653 г. гражданите на Чипровци пишат до кардиналите писмо по училищния въпрос (Ферменджин 1887: 245). Писмото е на кирилица и на илирийски. В него те казват, че виждат ползата от училището („скула“), но виждат, че учителят („мещар“, написано с „щ“) не може да се издържа с 15 скуди. Воденицата не дава очакваните приходи заради повреда и лошо управление, от плодовете също няма приход. Със своето сиромашество те не могат да помогнат. Затова молят да се дават на „дон Лиля“ (както е упоменат от тях) по още 15 скуди годишно. Вероятно молбата в писмото не е била уважена.

Кореспонденцията и документите, които цитирахме дотук, предхождат писмото от 6 септември 1658 г., което е основен обект на нашия интерес. Вижда се необходимостта от него: от Конгрегацията не откликват на молбите да се дава пълната заплата на учителя, предвидена с първоначалния декрет от 1624 г.

2. Учителят Иван Лилов (ок. 1600/1601 – след 1663 г.)

Известни биографични данни за Иван Лилов дава Петър Богдан в новооткрития трактат „За древността на бащината земя“⁹. В глава LXII, раздел II, се говори за делата на Йоанес Лилус (Ioannes Lillus), „мирски презвитер“, който е от Клисурса. Следователно Иван Лилов не е точно чипровчанин, а произхожда от изчезналото днес чипровско селище Клисурса, което е било известно като по-бедно от останалите селища на католици. Петър Богдан разказва за конфликт между него и

⁹ Ръкописът от XVII в. се пази в библиотека Естензе в Модена, сигн. γ. У. 5. 8, вж. фототипно издание: Петър Богдан 2020а, критично с превод Петър Богдан 2020б.

братята от Чипровския манастир: Иван Лилов се е настанил в манастира в Железна, пратен от населението на Клисурса. Първоначално е получил за това съгласието на епископа, какъвто по това време е бил още Илия Маринов. Почти две години Иван Лилов владее църквата, манастира и имуществото му в качеството си на мирски свещеник. Поради отказа на Лилов да напусне манастира, стигнало се до намеса на Конгрегацията, която била уведомена. Така Иван Лилов напуснал манастира и заминал за Трансилвания (както пише Петър Богдан по-нататък в трактата, глава LXIV, II). Следователно конфликтът за манастира в Железна се е развил някъде около 1620 г., преди откриването на новото училище.

На училището и неговите проблеми е посветена глава LXIV от трактата. Още в раздел I от тази глава се натъкваме на прелюбопитен факт: към манастира в Чипровци и преди откриването на училището се е водело обучение на „момчета от света“, т.е. на градските момчета, миряни, водено от един монах. Следователно манастирско обучение се е водело в Чипровци и преди 1624 г., но както Петър Богдан пише, със създаването на специално училище обучението за момчетата ще бъде „с по-големи удобства“. Друга задача на новото училище е обучението на монасите поне по граматика.

Във втория раздел на същата глава Петър Богдан споменава за условията, при които е ангажиран Иван Лилов – осигурено заплащане от страна на населението, жилище и храна в манастира, също и за оборудването на помещение в манастира с чинове, столове и други необходими пособия.

Поради възникнали спорове с учителя, свързани със заплащането му, на втората година той напуска. След неговото напускане се получава писмо от Конгрегацията, цитирано от Петър Богдан на италиански, с което на учителя се отпускат от нейна страна 30 скуди годишно. Тъй като е известно, че това решение на Конгрегацията е от 1624 г., а училището е заработило преди това, за година на неговото откриване трябва да се смята 1623 г.

По-нататък Петър Богдан разказва как Иван Лилов взел документ, че една година е работил в училището, и с него заминал за Трансилвания (което той съобщава и в писмо), с цел да стигне до Рим през Унгария и Германия. Във Виена обаче той бил уведомен, че синовете на граф Алтхам биха отпуснали средства, тъй като графът някога е минавал през България и е решил да направи нещо за образованието там. Петър Богдан доста подробно разказва за срещата със синовете на графа и за начина, по който на Лилов са били предадени

известните от кореспонденциите 160 империала. Тук Петър Богдан твърди, че по времето, когато Лилов се връща в Чипровци, самият той е бил по работа в Рим. Лилов се опитал парите от дарението да предаде на отец Петър Кокич, но той не приел нито Лилов, нито парите. Не приел и документа, донесен от Лилов, иначе Петър Богдан щял да го приложи. Както обаче беше посочено по-горе, от Е. Ферменджин е публикуван нотариален документ, от който се вижда, че дарението е било прието.

Очевидно между Петър Богдан и Иван Лилов е имало конфликт, което е известно и от кореспонденцията. Може само да се съжالياва за това, тъй като не е било в полза на образователното дело в България.

Последно по дата известие, свързано с Иван Лилов, дава Й. Радонич (1949: 146), за жалост, без да се позове на източник. Той пише, че на 2 септември 1663 г. Лилов е още в Чипровци, и се обръща към Симон Гауденций от Свети-Йеронимовия институт в Рим да му бъде пълномощник. Това е първо свидетелство за връзка на българските католици от XVII век със Свети-Йеронимовия институт. Наред с посочената връзка на Иван Лилов със семейството на граф фон Алтхан това свидетелство показва неговите широки международни контакти.

3. Писмото на чипровчани от 6 септември 1658 г.

Писмата на чипровските католици до Светия престол, изпращани в периода преди Чипровското въстание от 1688 г., са слабо проучени в науката. Изключение правят езиковите наблюдения на Найда Иванова (Иванова 1988 – 1991, 1997), които са върху текстовете, публикувани от Еузебий Ферменджин през 1887 г., но освен тези писма има и други – както в непубликувания архив на Ферменджин, така и издирени и публикувани от Марко Ячов (Ячов 1992).

Препис на писмото на чипровчани от 6. септември 1658 г. с латински букви има в архива на Ферменджин – този препис бе публикуван от Лилия Илиева. Писмото в Историческия архив на Пропаганда фиде е публикувано от Марко Ячов с набор с кирилица (1992: 686 – 688). Сега обаче получихме и разрешение да публикуваме еднократно писмото във факсимиле по предоставените ни снимки от Историческия архив на Конгрегацията за разпространение на вярата, сигн. SOCG, vol. 301, f. 12v (Copyright © Archivio Storico di Propaganda Fide)¹⁰.

¹⁰ Снимката е закупена по проекта „Гутенберговата революция и българите“ (2016 – 2020), финансиран от Фонд „Научни изследвания“ под номер ДН 10/9, Министерство на образованието и науката, България; базова организация: Югозападен университет „Неофит Рилски“. От архива тя бе предоставена първона-

В това писмо чипровчани молят за финансова помощ за учителя в чипровското училище, наречен в писмото „Йовица Лилич“. Писмото дава ценни сведения за обучението в училището: те казват, че той всеки ден грижовно обучава техните деца, като ги учи да четат и пишат на две азбуки. Това са латиница и кирилица в нейния венециански вариант, известен и под името „босанчица“, на който е написано и самото писмо. Такъв комплект от букви и правопис използва Матия Дивкович в „Наука карстиански за народ словински“ (Венеция, 1611).

Писмото е написано на илирийски – такива книги са се използвали в училището, и тъй като той е смятан за книжовната разновидност на местния език, в него са навлезли множество елементи от чипровския говор (някои езикови черти са били едни и същи)¹¹. Петър Богдан Бакшич съобщава, че в католическата църква в Чипровци службата се е водела на латински, но на празник перикопите от Евангелието и Апостола са се четели на илирийски (Дуйчев 1939: 63).

Графиката е кирилска – венецианска кирилица, или „босанчица“. Както е в този тип кирилица, под италианско влияние буквата *ћ* означава мекост на сонорите /н'/ или /л'/, отбелязани със следващата буква, например *земћлака*, *помћном*, *невћлах*, *ћнегов*, *ваћлало*, *светићне*, *ћлубави*, *чићнениа*, *ћлуде*. Тази буква присъства и в топонима *ћипровац* и в предлога *мећу*, като вероятно се е произнасяла /дж/ или /ч/ според местния говор в Чипровци. Тя се пише и в деепричастия, като *будући*, *видећи*, *указуиући*, и в сегашното деятелно причастие: *походећега*, в които вероятно е имала същата фонетична стойност в езика на чипровчани. Не се използват ерови букви, нито буквата **ю**.

В писмото има книжовна лексика, като *скула*, *редовник*, *гардинал*, *алуман*, *карактер*, *разлог*, *настоиание*, *припоручуиући*, но и редица местни езикови елементи, като *досага* (вероятно произнасяно от чипровчани като [досъга] от подателите на писмото), *кога*, *годища*, *од ћипровац* (без падежно окончание, както е в български). Използват се съществителни на *-ние* (*nomina loci* и *nomina deverbativa*),

чално на Цветан Василев, който бе натоварен от проекта да контактува с архива. За изданията по този проект вж. Иванова, Димитрова 2020; публикуваната тук статия е резултат от работата по този проект.

¹¹ Илирийският книжовен език, на който сред южните славяни католици е създадена богата книжнина, е основан на различни хърватски диалекти и не е имал строга книжовна норма; у използващите го личи влиянието на местните/родните им говори (Йовин 1984, Иванова 1988–1991, Златанова 2003).

книжовни думи, например *престолие, подножие, спасение, настояание, умножение*.

Писмото съдържа очакваните обръщения и определения за текст, адресиран до папския престол, като *пресвети оче, светиня, свето престолие апостолско, спасение*, включително самоопределения на просителите, израз на смирение, като *недостойне слуге, кал. и_подножие; будући_ми. овамо. у_наших. невѣлах; нам невоѣлнем. карстианом*. Писмото е изградено от елементи, характерни за просителен текст: подателите молят за помощ, защото са в затруднение; възхваляват отличния начин на живот и дела на преподавателя в чипровското училище, за когото молят папата; благодарят на папския престол за грижата към тях и за отличното му решение да им прати добър учител; напомнят, че учителят е негов алуман/възпитаник; обещаваат, че ще се молят за папата и най-вече за умножаване на християнската вяра: *у_наше. молитве. за. в. душе. спасение. телу. здравие. вере. с[ве]те. умножение*.

Ясно е, че писмото е съставено от човек/хора, които владеят етикета и могат да конструират убедителен текст на молба. Не е изключено самият Иван Лилов да е взел участие. Пак според правилата на официалната кореспонденция, писмото е датирано, локализирано и съдържа осем подписа. Първият подпис е на Франческо Марканич, виден чипровски гражданин, който е контактувал с Рим. Неслучайно преводът на Петър Богдан на „размишленията на Бонавентура“ е посветен именно нему. Почеркът на подписа му е подобен на почерка на самото писмо – не е изключено да е писан от него, от негов роднина или от човек, имащ същата школовка като неговата. Под писмото има още седем подписа, чести са фамилиите на -ин, както е характерно за Чипровския край и до днес: Пепин, Лукин, Николин, Пиетрин, Матейн. Петима са се подписали с кирилски букви, а трима – с латински: Pila Pepin, Ivan Nikolin, Mihailo Matein.

Особено ценно е, че писмото завършва с печата на Чипровската община, върху който се чете на латински: SIGILUM. COMUNITA. S. M. D. CHIPROVAZ¹² [печат (на) общината на Светата Майка Божия Чипровац]. Изобразена е пресв. Богородица с младенеца. Това изображение не е свързано с изображението на чудотворната икона от Чипровци, на която е посветена и неизследваната у нас все още книга на Якобус Лир (1747), която съдържа и справка по българската история.

¹² Разчитането е на М. Ячов (1992: 888).

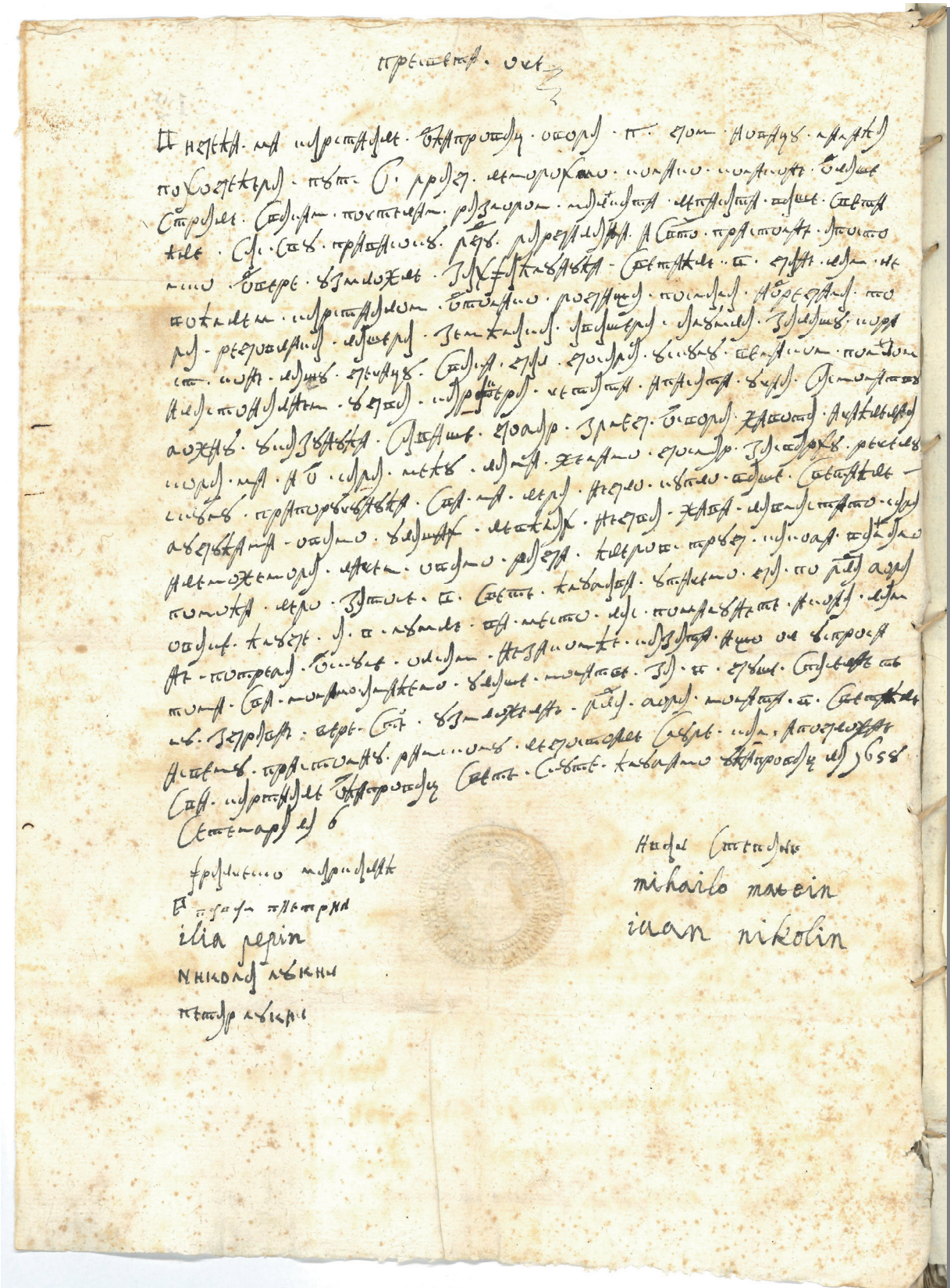
ЛИТЕРАТУРА

- Григоров 1989:** Григоров, Сл. 300 години просветно дело в Чипровци. [Grigorov, Sl. 300 godini prosvetno delo v Chiprovtsi.] // *Чипровци 1688 – 1988*. Съст. Г. Нешев. София: Отечествен фронт, 1989, 297 – 301.
- Гюрова 2003:** Гюрова, Св. Чипровци. [Gurova, Sv. Chiprovtsi.] // *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Съст. и ред. Д. Петканова. 2-ро изд. Велико Търново: Абагар, 2003, 558.
- Динеков 1977:** Динеков, П. Българската литература през XVII век. [Dinekov, P. Balgarskata literatura prez XVII vek.] // *Литературна история*, 1, 1977, 5 – 15.
- Дуйчев 1939:** Дуйчев, Ив. *Софийската католичка архиепископия през XVII век*. [Duychev, Iv. Sofiyskata katolishka arhieriskopiya prez XVII vek.] София: Военно-изд. фонд, 1939.
- Драганович 1938:** Draganović, Kr. Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624. // *Starine*, XXXIX, 1938, 1 – 48.
- Златанова 2003:** Златанова, Р. Илирийски език. [Zlatanova, R. Iliriyski ezik.] // *Старобългарска литература. Енциклопедичен речник*. Съст. и ред. Д. Петканова. 2-ро изд. Велико Търново: Абагар, 2003, 216 – 217.
- Иванова 1988 – 1991:** Иванова, Н. Илирийският език на южните славяни в българското книжовно развитие през XVII в. [Ivanova, N. Iliriyskiyat ezik na yuzhnite slavyani v balgarskoto knizhovno razvitie prez XVII v.] Част 1. // *Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии*. Т. 78 (за 1984 г.), кн. 1. София: Университетско издателство, 1988, 34 – 93; Част 2. // *Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологии*. Т. 79 (за 1985 г.), кн. 2. София, 1991, 3 – 48.
- Иванова 1997:** Иванова, Н. Смесените книжовноезикови типове и барокът. Българската разновидност на южнославянския „илирийски“ език през XVII – XVIII в. [Ivanova, N. Smesenite knizhovnoezikovi tipove i barokat. Balgarskata raznovidnost na yuzhnoslavuyanskiya „iliriyski“ ezik prez XVII – XVIII vek.] // *Съпоставително езикознание*, 22, 1997, № 3, 100 – 129, и № 4, 53 – 83.
- Иванова, Димитрова 2020:** Иванова, В., М. Димитрова. Проектът „Гутенберговата революция и българите“. [Ivanova, V., M. Dimitrova. Proektat „Gutenbergovata revolyutsia i balgarite“.] // *Българистика*, 41, 2020, 75 – 81.

- Илиева 2015:** Илиева, Л. Представителната форма на българския език в Европа през XVII и XVIII век. [Ilieva, L. Predstavitelната forma na balgarskiya ezik v Evropa prez XVII i XVIII vek.] // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“*. Т. 53, кн. 1, сб. А 2015 – Филология. Пловдив: Университетско издателство, 2015, 28 – 37.
- Илиева 2020:** Илиева, Л. Данни за запазени екземпляри от трудовете на Петър Богдан (отпечатани или приготвени за печат от него). [Ilieva, L. Danni za zapazeni ekzemplari ot trudovete na Petar Bogdan (otpechatani ili prigotveni za pechat ot nego.)] // *Fratris Petri Deodati a Chiprovatio Ordinis minorum de observantia archiepiscopi Sardicensis Sophiensis nuncupati*. Факсимилно издание. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2020, 16 – 26.
- Йовин 1984:** Yovine, M. The “Illyrian Language” and the Language Question among the Southern Slavs in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. // *Aspects of the Slavonic Language Question*. Vol. 1. *Church Slavonic – South Slavonic – West Slavic*. Edited by Riccardo Picchio and Harvey Goldblatt, assisted by Susanne Fusso. (Yale Russian and East European Publications, no. 4a). New Haven, Conn.: Yale Concilium on International and Area Studies, 1984, 101 – 156.
- Колендиќ 1927:** Колендиќ, П. Софијски надбискуп фра Петар Богдан Бакшиќ. [Kolendić, P. Sofijski nadbiskup fra Petar Bogdan Bakšić.] // *Гласник Скопског научног друштва II*, 1927, 1/2, 67 – 92.
- Кресник, Хорват 2020:** Kresnik, Iv., VI. Horvat. The Jesuit Syllabus vocabulorum of Alvares’ Grammar in Croatian Editions. // *Obnovljeni Život: časopis za filozofiju i religijske znanosti* 75 (1), 2020, 53 – 63.
- Милев 1914:** Милев, Н. *Католишката пропаганда в България през XVII век. Историческо изследване с приложения*. [Milev, N. Katolishkata propaganda v Balgaria prez XVII vek. Istorichesko izsledvane s prilozheniya.] София: Придворна печатница, 1914.
- Николов 1995:** Николов, Н. *Чипровското училище*. [Nikolov, N. Chiprovskoto uchilishte.] София: Боруна, 1995.
- Петър Богдан 2020а:** *Fratris Petri Deodati a Chiprovatio Ordinis minorum de observantia archiepiscopi Sardicensis Sophiensis nuncupati* // За древността на бащината земя и за българските дела – към своите съотечественици, от брат Петър Богдан от Чипровец от ордена на братята минорити обсерванти, провъзгласен за архиепископ Сардикийски Софийски. Факсимилно издание. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2020.

- Петър Богдан 2020б:** Петър Богдан. *За древността на бащината земя и за българските дела.* / *Petrus Deodatus. De antiquitate paterni soli et de rebus bulgaricis.* Т. 1 – 2. Критично издание, превод, изследване от Цв. Василев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2020.
- Петър Богдан 2020в:** Петър Богдан (Бакшич). *Двете смърти на човека. Поема.* Рим, 1638 г. Текст и изследване. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2020.
- Радонић 1949:** Радонић, Ј. Штампариие и школе Римске курије у Италији и јужнословенским земљама у XVII веку. [Radonić, J. Štamparije i škole Rimske kurije u Italiji i južnoslovenskim zemljama u XVII veku.] // Посебна издања Српске академије наука СХLIX. Одељење друштвених наука 58. Београд: Српска академија наука, 1949.
- Списаревска 2004:** Списаревска, Ђ. Българите католици. [Spisarevska, Y. Balgarite katolitsi.] // *История на българите.* Т. II. *Късно средновековие и Възраждане.* Съст. Ел. Грозданова и др. Под. ред. на Г. Марков. София: Труд, 2004, 238 – 279.
- Ферменджин 1887:** Fermendžin, E. *Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium.* Vol. XVIII. Zagrabiae, 1887.
- Ячов 1986:** Jačov, M. *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622 – 1644.* Књига I. Београд: Српска академија наука и уметности, 1986.
- Ячов 1992:** Jačov, M. *Le missioni cattoliche nei Balkani durante la guerra di candia (1645 – 1669).* Vol. I. Citta del Vaticano: Biblioteca apostolica Vaticana, 1992.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1.
Факсимиле



Документ: SOCG, vol. 301, f. 12v в Archivio Storico di Propaganda Fide;
Copyright © Archivio Storico di Propaganda Fide.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2.

Наборно издание на текста на писмото и превод на съвременен български книжовен език

В сравнение с разчитането на М. Ячов и транслитерацията с латински букви в архива на Ферменджин (факсимилно издание от Илиева 2015: 37), които в някои детайли се различават, малко са новите предлагани четения. Различни са нашите принципи на набор в сравнение с изданието на Ячов.

Наборът е направен по дигиталното копие на писмото, публикувано тук (снимка: Исторически архив на Пропаганда фиде). Възпроизвеждаме написаното в оригинала ред за ред с минимално вмешателство от наша страна. Не въвеждаме главни букви. Запазваме точките от оригинала, както и надредните букви. Думи, написани слято в оригинала в противоречие със съвременния правопис (т. нар. фонетични думи), пишем разделно, но със свързваща долна черта (например *не_писати*). Не развързваме съкращенията, а накрая даваме предполагаемата форма. Знакът (!) означава sic.

- 1 Пресвети оче,
- 2 Видеѿи. ми карстиане. о^д ѿипровац. овога .п. дом. иовицу. лилиѿа
- 3 походеѿега. пут. С. град. не_могохмо. колико. колико_ие о^д_наше
- 4 стране. сваким. почтеним. разлогом. манкати не_писати. ваше свети-
- 5 ѿне. сас. сву. привисоку. г^дну гардинали. и свѿто пристолие. апосто-
- 6 лско. о^д_вере. узмножне захфаѿлуиѿи. светиѿне. в. да_ие нам не-
- 7 воѿлнем. карстианом. о^д_толико. годища. послала. и_о^дредила то-
- 8 га. редовника. нашега. земѿлака. а_вашега алумна. за_нашу кори-
- 9 ст. кои_е (ко_ие). нашу. дечицу. сваки. дан. досага. у_скулу. великом.
- пом^ѿном.
- 10 и_настоианием. у_два. карактера. четати. и_писати. учиа (!). Сас мо-
- литву
- 11 божиу. указуиуѿи. савише. добар. зглед. о^д_свога. живота.
- и_чиѿнения.
- 12 кѿга. ми. и о^д. сага. меѿу. нами. желимо. дослар (!). за_сварху. речену.
- 13 скулу. припоручуиуѿи. сви. ми. неѿа. иедно. купно. ваше. светиѿне –
- 14 будуѿи_ми. овамо. у_наших. невѿлах. иедва. живи. навластито. сага.
- 15 .и_не_можемо_га. ничем. овамо. ради. ѿнегов. труд. како_би. ва^ѿлало.
- 16 помоѿи. него. зато_се. в. свете. ѿлубави. утичемо. да. по г^дна. бога.
- 17 оваке. ѿлуде. а. в. лумне. ви. место. нас. помилуиете. и_коиа. нам.
- 18 ие. потреба. о^д_скуле. он_сам. иезиком_ѿе. казати. и_що он успроси

- 19 то_ми. сви. молимо. а_ми_ћемо. у_наше. молитве. за. в. душе. спасе-
ние. те-
20 лу. здравие. вере. с̄те. узмножение. г^дна. бога. молити. в. светине
21 и_свему. престолиу. римскому. недостоине слуге. кал. и_подножие
22 сви. картиане. о^д_ћипровац свете. скуте. ћлубимо у_ћипровац на 1658
23 сетембра на 6.
- 24 франческо марканић иван степани(?) (стеван?)
25 павал пиетрин mihailo matein
26 ilia pepin ivan nikolin
27 никола лукин
28 петар лукин

Съкращения с вероятно развързване:

п. дом. = пречасни домин < лат. Dominus „господин“ , в род.
форма вероятно: *пречаснога домина
с., свт-, ст- = свет-
в. = ваш-

Пресвети отче,

Ние, християните от Чипровац, като видяхме, че този тук почи-
таем (дълбокоуважаван) господин Ђовица Лилич тръгва на път в
Светия град, никак не можахме, доколкото е от наша страна (докол-
кото зависи от нас), поради всякаква разумна причина, да пропуснем
да пишем на Ваша светиня (святост) с цялата превисока [почит] към
господин кардинала и към светия апостолически престол, към [конг-
регацията] за умножаване (разпространение) на вярата; благодарейки
на Ваша светиня, че на нас, християни в неволя, от толкова години, ни
е пратил и отредил този свещеник, наш земляк, а Ваш питомец (въз-
питаник), за наша полза, който нашите дечица всеки ден досега в
училището с голяма грижа и настойчивост на две азбуки да четат и
пишат учи, с молитва Божия, показвайки твърде хубав образ на своя
живот и дело. Доколкото ние и отсега, както и досега, между нас же-
лаем да имаме гореспоменатото училище, ние всички единогодушно го
[Ђовица Лилич] препоръчваме на Ваша светиня (святост), но ние, ка-
то сме тук сега в нашите неволи едва живи, по свой начин (със своя
воля и сили) не можем с нищо тук да му помогнем за неговия труд,
както би трябвало, та затова се обръщаме към Вашата свята любов та
вие в името на Господ Бог такива хора, а именно и Ваши питомци, да
възнаградите вместо нас, а каквато нужда ние имаме за училището,
той сам със своя реч ще каже и каквото той помоли (поиска), за съ-

щото и ние молим (същото и ние искаме). А ние в нашите молитви ще молим Господ Бог за спасение на душата ви, за здраве на тялото, за умножаване на светата вяра. Ние на Ваша светиня (святост) и на целия римски престол недостойни слуги, пръст (кал) и подножие, всички християни от Чипровац, полите на светата ви дреха целуваме. 6 септември 1658.

Франческо Марканич
Павал Пиетрин
Илия Пепин
Никола Лукин
Петър Лукин

Иван Степани[ч?] /Стевани?
Михайло Матеин
Иван Николин